

Розділ: Історичні та порівняльні аспекти духовно-інтелектуального виховання і навчання.

УДК 94.329.361(477)

Svynarenko N.O., Nataliia Olexandrivna,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies and Language Training of Foreign Citizens, Associate Professor, Semyon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Україна

Особливості антирелігійної політики і атеїстичне виховання у радянській Україні у 20-30-тих рр. XX ст.

Свинаренко Н.О., Наталія Олександрівна

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української філології і історії Науково-навчального інституту міжнародних відносин

Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця м. Харків, Україна

ORCID: 0000-0002-8972-0025, тел. +380957149627, Nataliia.Svynarenko@hneu.net

Abstract In the 20s and 30s of the XX century. anti-religious propaganda in Soviet Ukraine was gaining momentum. In the course of the anti-religious Soviet policy, the school occupied a rather important place. The goal of the declared anti-religious policy was to destroy Orthodox, Catholic (Greek Catholic, Muslim, Protestant, etc.) ideological social canons, to break age-old family foundations, to educate a person of a new «Soviet» model. In large settlements, nurseries, 24-hour kindergartens and boarding facilities of various profiles began to be opened in large numbers. Under such conditions, family education has dramatically lost its authority, especially in cities. A normal phenomenon was the universal rejection of parents, whom the Soviet authorities suspected of collaborating with the then class enemies. Even in kindergartens, children were taught by educators that priests in temples are bad people who distract gullible hardworking people from work and promote very dubious narratives. Atheism became the new dominant ideology of the Soviet government. That is, the younger generation witnessed unpunished crimes against humanity. Soviet atheist education as a flagrant phenomenon of violation of human rights is especially noticeable when analyzing the life of Muslim families in Ukraine (their children have always lived isolated from the Ukrainian population, and received education at temples and learned to live under classical Muslim education). Anti-church and state literature, which was published at that time, despite the significant level of ignorance of the majority of the population, did not withstand any criticism and did not fulfill high party tasks. One of the forms of fighting against the religiosity of the population was demonstrative psychological pressure on believers from the side of employees. Therefore, in their majority, people were forced to hide their religious views in order not to harm their families. Communist carnivals, held on the days of major religious holidays and aimed at destroying religiosity among the average population, were the most vivid manifestations of the Soviet anti-church state policy.

Keywords: atheism, anti-religious propaganda, atheist education, anti-religious events, anti-religious literature, destruction of temples.

Анотація. У 20-30-ті рр. XX ст. антирелігійна пропаганда у радянській Україні набувала великих розмахів. У ході антирелігійної радянської політики школа займала досить вагоме місце. Метою проголошеної антирелігійної політики було знищити православні, католицькі (греко-католицькі, мусульманські, протестантські та ін.) ідеологічні суспільні канони, зламати віковічні родинні устої, виховати людину нового «радянського» взірця. У великих населених пунктах почали у значній кількості відкривати ясла, цілодобові дитсадочки та інтернатні заклади різного профілю. За таких умов родинне виховання різко втратило свій авторитет, особливо у містах. Нормальним явищем стали привселюдні відмови від батьків, яких радянська влада запідозрювала у співпраці з тодішніми класовими ворогами. Навіть у дитячих садочках малюків навчали вихователі, що духівники у храмах – це погані люди, які відволікають довірливих працюючих людей від роботи і пропагують

дуже сумнівні наративи. Атеїзм став новою панівною ідеологією радянської влади. Тобто, підрастаюче покоління було свідком безкарних злочинів проти людяності. Радянське атеїстичне виховання як кричуще явище порушення прав людини особливо помітно при аналізі життя мусульманських родин на Україні (їх діти завжди жили ізольовано від українського населення, і при храмах здобували навчання та вчилися жити за класичного мусульманського виховання). Антицерковна державна література, яка видавалася у той час, попри значний рівень неосвіченості більшості населення, не витримувала жодної критики і не виконувала високі партійні завдання. Однією з форм боротьби з релігійністю населення був показовий психологічний тиск на вірянин зі сторони співробітників. Тому у своїй більшості, люди змушені були приховувати свої релігійні погляди, аби не зашкодити своїм родинам. Комуністичні карнавали, що проводилися у дні великих релігійних свят і мали на меті знищення релігійності серед пересічного населення, були найяскравішими проявами радянської антицерковної державної політики.

Ключові слова: атеїзм, антирелігійна пропаганда, атеїстичне виховання, антирелігійні заходи, антирелігійна література, руйнації храмів.

Вступ. У 20-30ті рр. ХХ ст у духовному житті радянської України відбувалися складні і дуже суперечливі процеси. Великий процес культурного будівництва і розвитку української культури був поєднаний з розповсюдженням ідей марксизму-ленінізму, настроїв будувати соціалізм. Антирелігійна політика радянського тоталітарного режиму мала на меті знищення православних, католицьких (греко-католицьких, римо-католицьких, мусульманських, протестантських та ін.) ідеологічних суспільних векторів, віковичних родинних устоїв, виховання з малюка людей нового – «радянського» взірця.

Метою даної роботи є аналіз антицерковної політики у радянській Україні у 20-30-ті роки ХХ століття, процесу руйнації храмів та їх відвертий грабіж очима тогочасних дітей, дослідити практичні результати втілення теорії атеїстичного виховання.

Основна частина. 1. Про антицерковну політику у державі у ті часи. У духовному житті українського народу значну роль мала православна церква. Але комуністична партія мала на меті знищити релігійні установи, різко ослабити позиції релігії у суспільстві, виховати нові покоління в дусі атеїзму. Ще 5 лютого 1918 р. почав діяти декрет Раднаркому про відокремлення церкви від держави та школи від церкви. Відразу ж після його проголошення почалися реквізиції активними представниками радянської влади цінного церковного майна та відкритий терор проти духовенства. Повсюдно проводилася широка атеїстична пропаганда, церкву відокремили від держави, відібрали в неї землі, майно, і скориставшись голодом 1921 р. предмети культу, виготовлені з дорогоцінних та напівдорогоцінних металів. Представники духовенства у той час зазнали репресій і відкрито оголошувалися ворогами народу. Ці люди, визнавалися винними у всіх людських бідах та проблемах, при чому без жодного шансу довести протилежне. Місце Бога у тодішньому тоталітарному суспільстві замінювалося на появу культу Леніна та його більшовицьких приспівників.

Антицерковна політика в Україні включала такі важливі складові як формування атеїстичного світогляду; у всіх громадян від малих до дорослих, зростання державного тиску на діяльність православної церкви, яка не вписувалася у межі офіційної ідеології (запровадження у 1928 р. Адміністративного кодексу радянської України, який містив розділ «Про культу»); вилучення церковних цінностей для закупівлі зерна за кордоном під час голоду 1921-1923 рр.; утиски Української автокефальної православної церкви, в результаті яких у 1930 р. церква змушена була самоліквідуватися; репресії проти духовенства – криваві розправи над священниками, церковним керівництвом (арешт близько 2000 священників Української автокефальної православної церкви, в тому числі, таких митрополитів як В.Липківський, М.Борецький, І. Павловський); масове знищення культових споруд, у результаті якого були зруйновані численні давні пам'ятки унікальної церковної архітектури. Одночасно повсюдно посилювалася антирелігійна пропаганда та переслідувалися церковні діячі. Занепокоїні успіхами української автокефальної православної церкви за кордоном,

керівні органи радянської влади розгорнули проти неї боротьбу, підтримували та розповсюджували у ній розкольницькі групи, ввели надзвичайно важкі податки.

Архівні джерела того часу нам повідомляють, що «..Велику допомогу в нашій антирелігійній роботі дає розлад у середовищі священнослужителів, досить значні виходи з касти, публічні визнання своїх помилок і перехід на позицію антирелігійників - такі переходи священників є великим засобом антирелігійної пропаганди, особливо на селах» [3, С.661]. Та, попри такі державні наративи, що проголошували з владних трибун, подібні випадки мали мізерну чисельність. Зрозуміло, що священники – дуже поважні люди у дореволюційному суспільстві, переважно старшого віку, не могли різко змінити свої релігійні погляди на революційно-пролетарські і їм, фактично безробітним, складно було доживати своє життя.

У документах комуністичної партії України щодо атеїстичного виховання трудящих громадян, велике значення мала постанова про забезпечення тісного зв'язку атеїстичної роботи з практикою соціалістичного будівництва, всебічне розгортання боротьби з релігією і проведення її виключно засобами ідейного впливу на маси, використання всіх засобів усної і друкованої пропаганди, про диференційований підхід до віруючих громадян [3, С. 647].

Свідченням того, що антицерковна політика у радянській державі займала досить значне місце, є значна кількість юридичних документів того часу. Зокрема, про постанову антирелігійної пропаганди і про порушення пункту 13 програми йдеться у постанові Центрального Комітету РКП(б) від 1921 р. «...Перед членами партії, що виконують такі обов'язки тепер поставити ультимативну вимогу припинити зв'язок з церквою якого б то не було віросповідання і виключити їх з партії, якщо вони цього зв'язку не припинять. Якщо потенціальні або молоді члени партії в окремих випадках вагаються і допускають змушену необхідність виконання тих чи інших церковних обрядів, наприклад, вінчання чи обряд церковного поховання когось із членів сім'ї, то організація може їх приймати у кандидати і проводити їх члени партії після відповідної з їх боку заяви. Антирелігійну пропаганду організувати не інакше, як після старанної підготовки доповідача і ознайомлення його з питанням. поряд із антирелігійними диспутами, які зовсім не висуваються тепер на перший план повинна бути серйозна наукова культурно-освітня роботи, що підводить природничонауковий фундамент під історичне висвітлення питання про релігію. Редакціям партійних органів, особливо масових, необхідно у зв'язку з цим видозмінити свою антирелігійну пропаганду, зробити її значно серйознішою, поглибити її. Час від часу більш солідним органам, де є хороші літературні сили, підготовлені у цьому питанні, давати науково-популярні фейлетони, які допомагали б робітникам і селянам виробити нове ставлення до питання релігії і моралі. Як в антирелігійних диспутах, так і в пресі старанно уникати вузького напрямку агітації, спрямованої іноді проти представників одного якогось-небудь культу; навпаки, потрібно систематично підкреслювати, що революційні комітети борються не з якими-небудь окремими релігійними групами, а з усім релігійним світоглядом узагалі. Старанно уникати всього, що давало б привід якій-небудь окремій національності думати, а нашим ворогам говорити, щоби переслідуюмо людей за їх віру..» [3, С.658].

Традиційно в українському суспільстві церква була і своєрідним клубом, місцем зборів, де можна було зустріти приятеля і поговорити з ним, довідатися про новини, жінкам похизуватися новим вбранням, дівчатам і парубкам вибрати жениха чи наречену. Але активісти країни рад одним махом знищили ці віковічні традиції.

Той час характеризувався різкою тотальною зміною моральних цінностей у тодішньому українському землеробському суспільстві. Зразками для наслідування, які активно пропагувалися для тодішнього молодіжного середовища – громадські активісти, затяті відверті безбожники. Популяризувався абсолютний культ атеїзму у всіх його проявах – від сатиричних плакатів до перетворення православних чи католицьких культових архітектурних споруд у містах, селищах чи селах радянської України на зернові склади (чи інші господарські приміщення), де роками та десятиліттями пануватимуть миші, дощі та інші складові елементи людської безгосподарності. Як приклад, Благовіщенський собор у

Харкові, перлина релігійної архітектури Слобожанщини, роками був складом запчастин для підприємств та організацій міста.

З точки зору керівників радянської державної ідеології, розпоряджалися часом віряни дуже непрактично – витрачали багато годин на молитви, на спілкування у родині, замість того, щоб годинами працювати на зміцнення радянської держави. Тези щодо антирелігійної пропаганди, прийняті пленумом Центрального Комітету КП(б)У від 22 червня 1923 р.: включали наступні твердження: «Наша партія не може бути байдужою до справи релігії, до її впливу на маси, і зацікавлена у звільненні широких мас від кайданів релігії. Утримуючись від заходів, що можуть ображати релігійні почуття народних мас, ми в той же час повинні прагнути до поглиблення антирелігійної пропаганди, дискредитуючи, в міру можливості, релігійні культу. Перенесення свята з неділі на інший день не можна розглядати як антирелігійний захід, бо цілий ряд культів і сект святкує не неділю, а суботу і п'ятницю. Якщо комуністи намітять понеділок чи середу, це принципово нічим не відрізняється від перенесення на п'ятницю чи суботу. Тому агітацію проти недільного відпочинку треба припинити, звернувши центр уваги на те, щоб ряд культурних недільних починань був притиставлений «церковному» проведенню неділі. Це особливо важливо у робітничих селищах і селах. Замість агітації проти неділі треба вести агітацію проти суто церковних свят» [3, С.661].

Більшовики постійно контролювали діяльність церкви та активно втручалися в її справи. У 1925 р. губернський виконком та органи тодішньої місцевої влади вирішували та давали дозволи на проведення хресних ходів у зв'язку з природньою засухою, що тривала доволі значний проміжок часу. Величезне просвітницьке значення антирелігійної пропаганди вносила у тодішнє суспільне життя школа та інші освітньо-професійні заклади. Бо саме ці заклади формували негативне ставлення до релігії і релігійного світогляду на світ, зокрема. В одному із архівних джерел згадується про антирелігійну пропаганду під час релігійного свята Великодня: «Всім обласним і губернським комітетам РКП від 1923 р. – Центральный Комітет пропонує звернути максимальну увагу на пропагандистську сторону антирелігійної кампанії під час великодня, на підготовку відповідної літератури і на висвітлення ролі релігійних свят у пресі. На свята організувати популярні лекції, винятково антирелігійного змісту, вистави, кіно і п'єси, від влаштування вуличних процесій утриматись. Вжити всіх заходів до недопущення ображання релігійних почуттів, перенісши центр ваги роботи на наукове пояснення походження релігійних свят, зокрема, великодня та ін.» [3, С.661]. Аналогічні директиви радянські державені органи видавали і напередодні інших великих релігійних свят, як наприклад, різдво, успіння Пресвятої Богородиці і т.і.

Таким чином, у розвитку культури у цей період спостерігалася тенденція зведення всієї сукупності проявів духовного життя в суспільстві до задалегідь визначених схем, через це у населення поступово зникав потяг до рідного села чи хутора, відбулося відчуження селянина від землі, від спільності, нехтувалася ідея беззастережливого служіння спільній справі, змінювалися орієнтири та критерії національних цінностей – за таких умов стало неможливим навіть збереження традиційної національної культури українського народу [6, С.156].

2. Руйнації храмів та відвертий грабіж очима тогочасних дітей. Через злочинну бездіяльність радянської влади, її геть неефективну економічну політику, деякі громадяни, рятуючись від голоду 1921-1923 рр., змушені були міняти сімейні матеріальні цінності на продукти харчування. Але циркуляром ЦК КП(б)У від 6 квітня 1922 р. заборонялося обмінювати вилучені цінності на хліб безпосередньо на місцях. Наголошувалось на необхідності їх доставки в центр, у фонд центрального комітету Допголу з єдиною можливістю реалізації лише за кордоном [9, С.123].

Центральна комісія вилучення церковних цінностей на той час мала винятково значні повноваження, аж до адміністративного арешту за невиконання її розпоряджень та бездіяльність. Відповідно і особи, запідозрені у приховуванні цінностей або інвентарних описів церковного майна, підлягали тяжкому покаранню, аж до розстрілу. За умов тодішньої

тотальної злиденності та відсутності практичних перспектив хоч якось найближчим часом, покращити умови життя, дійсно у більшості регіонів були приклади приховування цінностей, які знаходились роками у власності храмів. Завдяки таким діям священнослужителів, частина цінного, з історичної точки зору, церковного майна вціліла і не зазнала знищення. Зокрема, значна кількість схожих фактів наводяться у науковій праці О.П. Чучаліна [9].

Автор вказує, що комісією з вилучення церковних цінностей на чолі зі Смірновим у місті Вінниця було складено акт, де зазначалося, що настоятелем місцевого Свято-Преображенського собору були приховані церковні цінності – підставою для таких звинувачень послужила відсутність в інвентарній книзі собору 11 аркушів, а отже, неможливо було визначити загальну кількість і, відповідно, цінність церковного майна [9, С. 36]. Зрозуміло, що той, хто вчиняв крадіжку, все заздалегідь ретельно продумів. А 6 травня 1922 р. тією ж комісією в соборі не було виявлено дорогоцінних каменів – алмазів та церковної утварі, які були зазначені в інвентарній книзі, що веде свій початок від 1878 р. і підписаній Консисторією [9, С.37]. Вознесенська церква автокефальної орієнтації також була піддана обшукам комісії з вилучення цінностей - після конфіскації нею було складено акт, у якому зазначалося, що інвентарної книги з описами православного церковного майна до 1917 р. не було виявлено, а описане церковне майно зазначалося лише в інвентарній книзі за 1920 р. [9, С.43]. Були випадки притягнення священників до кримінальної відповідальності з підпискою про невіїзд. У схожій ситуації опинився і настоятель та священник Миколаївського храму міста Запоріжжя. Після роботи комісії з вилучення церковних цінностей, згідно з описами, були відсутні одна велика срібна чаша та дароносиця. Священником було пояснено, що церковна утвар знаходиться в селі Розумовка, а після обшуку дані речі були знайдені у його квартирі і одразу конфісковані комісією, при цьому священник Іосиф Іванович Калина дав підписку про невіїзд [9, С.42].

16 квітня 1922 р. двом священникам – Іосифу Калині та Миколі Шовканю були висунуті звинувачення у приховуванні церковних цінностей, а справу передано в губернський революційний трибунал для притягнення до відповідальності [9, С.43]. На підтримку місцевого священника у Запорізький ревтрибунал звернулися із заявою його дружина – Ніна Петрівна Калина та ще семеро осіб, які охарактеризували місцевого священника як людину, яка не виступала проти радянської влади і була досить толерантною [9, С.44]. Репресивним заходам під час вилучення передувала широка агітаційна кампанія та пропаганда відповідного декрету про необхідність порятунку голодуючих. Але, як свідчать звіти губернських комісій з вилучення православного церковного майна, щодо церковного керівництва застосовувалися й репресивні заходи, щоб примусити останніх випускати відозви до віруючих із закликом пожертвування церковними цінностями [9, С.45]. Попри пропаганду допомоги голодуючим, проведену серед населення, ця акція не знайшла підтримки серед населення.

На формування негативної суспільної думки про духовенство не впливали навіть газетні публікації, якими влада намагалася дискредитувати панотців та їх оточення. 2 травня 1922 р. Г.І. Петровський повідомляв ЦК Допголу при ВЦВК на чолі з М.І. Калініним про те, що робота з вилучення церковних цінностей в Україні проходить успішно і її успішне завершення передбачається в середині травня того ж року. Центральний Комітет КП(б)У запропонував усім партійним організаціям у місцевих осередках діяти згідно з положеннями, за якими кампанія з вилучення церковних цінностей у роботі місцевих партійних організацій повинна була вважатися першочерговою і невідкладною. Кожен утрачений день – це десятки тисяч голодних смертей в Україні і Поволжі. Комісії з вилучення цінностей належало працювати за безпосередньої участі представників общин віруючих, котрих треба було вміти переконувати у тому, що вилучення церковних цінностей і їх подальший продаж за кордон, то блага справа. Що ж стосується негативного ставлення вірян до процесу вилучення церковних цінностей, то це свідчить лише про недостатньо ефективне проведення агітаційної кампанії. Представники радянської влади вважали, що здача церковних цінностей ніяк не суперечить релігійному культу, а, навпаки, при загрозливих розмірах лиха є необхідною за

самим духом релігійного культу. Вилучення православного церковного приладдя мало носити широкий публічний характер, причому серйозну увагу треба було приділити складанню точних описів вилученого, а також указати останнє у вагових одиницях. Радянська преса мала ретельно висвітлювати хід кампанії з вилучення цінностей на користь голодуючого населення [9, С.46]. Усі тодішні партійні, радянські, професійні організації мали враховувати, що проведення кампанії зачіпає релігійні переконання віруючих, а томучленам комісії слід було особливо суворо витримати такт і наполегливість комуністичного підходу до цього геть непростого питання.

Згідно з текстом постанови ВЦВК № 183 про передачу церковних цінностей у фонд допомоги голодуючого населення, усі ресурси, котрі могли послужити засобом боротьби з голодом, реалізувались у такий спосіб: запропоновано місцевим радам у місячний термін вилучити з церковного майна як передані в користування групам віруючих усіх релігійних напрямків за описами і договорами, так і не передані їм ще за договором усі дорожочінні предмети із платини, золота, срібла, дорожочінного каміння, слонової кістки, конфіскація яких не могла суттєво зачепити інтересів самого культу, і передати їх органу уповноваженому народного комітету фінансів зі спеціальним призначенням у фонд ЦК [9, С.77].

Цікавими є статистичні дані про вилучення церковних цінностей з Печерського монастиря, яке проходило у два етапи: перший відбувся 5 і 8 квітня, другий – 27 квітня 1922 р. Комісію з вилучення церковних цінностей очолив заступник наркома внутрішніх справ радянської України Серафимов, який прибув із Харкова, тодішньої столиці радянської України. У свій час він навчався у Київській Духовній Академії, що дало йому можливість дізнатися більше про монастир і всі цінності, які були на його території [9, С.83]. У той час у місті Києві вже існувала губернська комісія для вилучення церковних цінностей. Її повноваження були надзвичайно широкими, головою комісії був губернський комісар юстиції М. Михайлик, а його помічником – член Київського революційного трибуналу Н. Варгін. Комісії було надано описи монастиря за 1919 р., оскільки інших не було, але члени комісії скористалася виданнями ювілейних збірників 1908–1909 рр.. випуску, де було досить докладно зазначені кількість та вага церковних коштовностей.

Ще до початку роботи комісії владою було здійснено ряд певних заходів. Для залякування ченців та священників революційний трибунал міста Києва засудив єпископа Олексія за вчинений спротив масовому вилученню церковних цінностей. У такий спосіб радянська влада заздалегідь продемонструвала свою силу терором примусити виконувати релігійних діячів свої рішення. Психологічно духовенство було вже достатньо залякане і підготовлене до «співпраці» з членами комісії навіть і тоді, коли існували явні неприховані ідеологічні протиріччя.

Початковий етап вилучення церковних цінностей мав надзвичайно багато помилок та інших негативних аспектів. Для цього періоду характерні різноманітність форм та методів, погана координація дій, грубі помилки, що викликали прояви масового народного незадоволення у великих містах, значний розголос у тодішній пресі. Протягом цього етапу вилучення церковних цінностей із Києво-Печерського монастиря на допомогу голодуючим була дана розписка такого змісту: «Комісією з вилучення церковних цінностей на користь голодуючих вилучені з Музею Культу і Побуту нижченаведені предмети». Усі предмети православного культу, які були вилучені членами спеціальної комісії, мали не тільки ювелірну цінність, але й велику історичну.

Наступний етап вилучення церковних цінностей характеризувався прагненням центральної влади вибудувати єдину політику, жорстко контролювати місцеву владу по партійній лінії та мав за мету вилучити якнайбільшу кількість церковних скарбів на підтримку голодуючого населення. Складнощі полягали у тому, що члени релігійних общин збирали особисті кошти на придбання цінних ікон для храмів та іншого церковного інвентарю. Зрозуміло, що у маленьких селищах та невеликих містечках члени релігійних

громад роками збирали кошти на придбання церковного майна. І коли члени спеціальних комісій приходили до храмів вилучати це цінне майно, не компенсувавши вірянам матеріальних збитків – виглядало з боку це як банальний грабіж без жодного покарання. Близько полудня 27 квітня 1922 р. Києво-Печерська Лавра була оточена з усіх боків радянськими військами, які не випускали і не впускали нікого без особливого дозволу начальника охорони. Після цього до монастиря прибула комісія з вилучення цінностей на чолі з заступником надзвичайного комітету внутрішніх справ Серафимовим. Він прибув для того, щоб зняти ризу з ікони Успіння Пресвятої Богородиці. Отцю наміснику монастиря було дане розпорядження її зняти - реакція останнього була різко негативною. У відповіді для Комісії зазначалося: «З причини категоричної вимоги Комісією про негайне зняття ризи з чудотворного образу Успіння Божої Матері, Рада Церковної громади цим заявляє, що зняття ризи з ікони можливе лише самими членам Комісії, оскільки зняття ризи членами Ради Церковної Громади може образити релігійні почуття віруючих, тим більше, ними були здійснені пожертвування, що покривали половину визначеного викупу. Рада Церковної громади, лише поступаючись на вимогу влади, складає з себе будь-яку відповідальність за зняття ризи і її наслідки» [9, С.84]. Після такої заяви комісія, навіть не відреагувавши, зняла ризу з ікони, а ікону помістили у металеве коло. У зв'язку з невисокою матеріальною цінністю, визнаною ювеліром, цей предмет культу був залишений. Таким чином, ікона, вік якої налічував понад дев'ять століть, пережила руйну Андрія Боголюбського, татарські навали та польське і московське панування і являла собою не тільки матеріальну цінність, але й шедевр середньовічного ювелірного мистецтва, була знищена більшовицькою народною владою. Не зверталася увага на те, що віруючі здійснили пожертви, намагалися зберегти святиню і витвір мистецтва для нащадків. В офіційній пропаганді звучали брехливі тези про «народну ініціативу» у вилученні церковних цінностей. Експерт-оцінювач, оглянувши прискіпливо ризу, стверджував, що вона мала 292 карати діамантів, із яких 77 великих розмірів, 57 – середніх, а решта менших розмірів, 13 каратів перлів, стільки ж смарагдів та багато інших каменів. Сама ж золота риза важила більше 6 футів. Ця риза була оцінена ювелірами комісії в 62 550 рублів (золотом) [9, С.84]. Крім ризи, було знято велике срібне кадило Великої церкви Лаври в 10,5 пудів вагою, срібні дошки з престолу Трапезної церкви і раки з частками мощей святої Іуліанії, які знаходилися в Благовіщенській церкві, вагою 2,5 пуди. Як свідчать офіційні документи, комісія, взявши все, що було ними вилучено із церковних цінностей, о шостій годині вечора виїхала з монастиря [9, С.85].

За подібних обставин, враховуючи необмежені повноваження членів таких надзвичайних комісій нескладно здогадатися, що за умов тодішнього злиденного життя більшості людей, не всі реквізовані церковні цінності описувалися згідно з тодішніми чинними вимогами, не все продавалося за кордон, а ставало незаконною власністю тих, хто активно і відкрито боровся з церковниками. Аналізуючи описані ситуації, можна прийти до невтішного висновку про те, що головними постраждалими у той час були громади вірян, які важкою працею, поколіннями збирали кошти на придбання речей для проведення церковних ритуалів. А в один момент прийшли прийшли дуже сумнівні особи з необмеженими правами, котрі привселюдно принижували священників, заявили, що у державі бракує грошей на хліб для населення...

Основною причиною таких «завзятих» антирелігійних акцій у радянській Україні у 20-30-х роки ХХ століття, як масове вилучення церковних цінностей цілком справедливо можна назвати неефективну злочинну економічну політику, за якої люди практично повсюдно голодували, і мотивації до праці не мали. То ж політичні лідери і вирішили наповну використати «опіум для народу» – продати за кордон унікальні кількасотрічні ювелірні вироби релігійного призначення, щоб на отримані кошти купити зерно та нове обладнання для нових будов індустріалізації. За іншими даними, у Києво-Печерській Лаврі також зберігалися дві архієрейські митри, кожна з яких оцінювалася в 50 млн. карбованців. Православні храми Росії та України зберігали незліченні багатства. За приблизними підрахунками, церковні цінності були еквівалентні півмільярда пудів хліба, яким, на думку

представників радянської влади, можна було б прогнати до нового врожаю кілька десятків мільйонів голодуючих людей [9, С.85].

До Державного політичного управління було надано інформацію, що частина давніх церковних цінностей знаходилася у скитах Лаври. Як виявилось згодом, Києво-Печерська Лавра, мала ще й інші великі приховані скарби. Тому було арештовано близько 70 монахів та виявлено місцезнаходження цих коштовностей на території Китаївської пустині, розташованої за 10 кілометрів від Лаври над Дніпром. Саме тут, згідно давніх історичних відомостей, ще у XVII ст. існував скит, а в 1716 р. – було збудовано храм, і з того часу вони підпорядковувалися чинним настоятелям Києво-Печерської Лаври. Натомість, інвентарної книги чи інших документальних збірників повного опису майна цієї церкви спеціалісти не мали. Тож, навіть якихось приблизних орієнтирів чи іншої письмової звітності щодо обсягу церковних цінностей у наявності не було. За таких умов та обставин складно було говорити про повне збереження давніх культурних цінностей релігійного культу.

Як стверджує професор І.Н. Никодимов у роботі «Спогади про Києво-Печерську Лавру», тоді з Лаври було забрано не менше 4 пудів золота (65,6 кілограма), близько чотирьох фунтів діамантів, близько 700 пудів (11460 кілограмів) срібла та велику кількість інших дорогоцінностей [9, С.86]. До осені 1922 р. вилучення коштовностей було повністю завершено. Вандалізм радянської влади вражає своїми масштабами – в результаті більшовицької політики вилучення церковних цінностей та монастирського майна було знищено десятки тисяч предметів великої культурно-історичної та художньої цінності, які приймалися на вагу і оцінювалися як брухт; утрата церквою матеріальних цінностей, окрім іншого, тягнула за собою втрати вагоміші – моральні, спричинила дегуманізацію суспільства, це були намагання радянської влади використати ситуацію боротьби з голодом для боротьби з релігією та її соціальними інститутами, і відповідно, сформувати людину нового, радянського типу – без віри, без власної історії, без батьківщини і помістити її в суспільство, де не було диференціації за жодною з ознак [9, С.87].

Практичним наслідком роботи спеціальної комісії можна назвати факт, після пограбування монастиря, всупереч бажанню віруючих, радянська влада 4 серпня 1929 р. завершила роботи з перетворення Києво-Печерської Лаври на Всеукраїнське музейне містечко, головне призначення якого – бути центром антирелігійної пропаганди в республіці, перед наркоматом внутрішніх справ радянської України порушувалося клопотання про негайне виселення з території містечка осіб духовного сану, які до того часу в ньому проживали [9, С.88].

Також до наслідків можна віднести численні судові процеси над православним духовенством та активними вірянами, котрих звинувачували у приховуванні коштовностей [9, С.89]. Усі культові споруди за три місяці 1922 р. віддали державі коштовності, що накопичувалися протягом віків, на загальну вартість, які, за підрахунками, дали б змогу годувати неврожайні губернії протягом двох років. Але кошти використовувались з іншою метою, а люди помирали від голоду і в 1923 р. Лише з трьох найбільших соборів Києва: Свято-Успенського (Києво-Печерська Лавра), Свято-Михайлівського Золотоверхого та Софіївського було вилучено 1 пуд 31 фунт золота, 751 карат діамантів, 7 фунтів перлин і 42 пуди срібла. Незважаючи на те, що це були твори стародавнього мистецтва, для нових господарів це не мало ніякого значення. Ювелірні вироби переплавлялися на метал, з ікон зривали ризи, видовбували коштовне каміння [9, С.89]. Загалом, кампанію з вилучення церковних цінностей в Україні було завершено наприкінці липня 1922 р. Держава одержала 3 пуди, 3 фунти і 75 золотників золота, понад 3105 пудів срібла, 125 крб. золотом і 8615 крб. сріблом, 856 діамантів (загальною вагою 1469 каратів), інші дорогоцінні камені та метали – зібрані церковні багатства було оцінено сумою понад 834 тис. карбованців золотом [9, С.88]. Для того, щоб якимось зменшити незадоволення духовенства та віруючих відносно конфіскації церковних цінностей та майна, радянська влада через тодішні засоби масової інформації здійснює публікацію ряду статей, у яких інформує, на що були витрачені конфісковані цінності. Зокрема, Іван Сухоплюєв наводить такі дані на той час: Народний комісаріат

зовнішньої торгівлі закупив за кордоном для голодуючих понад 305 тис. пудів зерна за рахунок вилучення церковних цінностей, частина зерна була відправлена 22 квітня 1922 р., а інша його частина – 5 та 10 травня [9, С.88].

Раднарком перерахував політичному керівництву уряду радянської України 75 млрд. рублів за рахунок церковних цінностей, які були вилучені у храмах України. На ці кошти також було закуплено значні запаси зерна за кордоном. Через порт у місті Маріуполь Донецької області це зерно направлялося до Донбасу, а потім і в інші губернії, де голодували люди. Тієї допомоги, яка була надана населенню, було недостатньо, люди помирали, а цінності як вивозилися з країни, так і продовжували вивозитися не за призначенням і не на користь голодуючих [9, С.86]. Іншими словами, до голодуючого населення зерно не завжди встигало доїхати, натомість кількасотрічні історико-культурні ювелірні вироби релігійного призначення були втрачені для людей назавжди. Паралельно із конфіскацією церковних цінностей, повсюдно відбулося масове вилучення релігійної літератури, зокрема, молитовників, Біблії, Євангелія. Інформація про всі проведені заходи та їх практичні результати висвітлювалася у дрібних деталях на сторінках численної атеїстичної преси того періоду. Часта конфіскація видатних історичних та релігійних пам'яток здійснювалася за погодженням начальників районних відділів міліції, народних суддів, керівників сільських рад, які, демонструючи свою лояльність до політики більшовицької влади, навіть не намагалися ставити питання про доцільність таких дій та подальшу долю цих цінностей. Мало того вони були для суспільства втіленням прикладу того, що не варто задавати зайвих питань за неоднозначних обставин.

Дослідники вважають, що за період із 1931 р. по квітень 1936 р., в Україні закрили щонайменше 5170 храмів, реально ж припинив діяльність 8541 молитовний будинок; при цьому станом на 1 квітня 1936 р. 3371 храм не діяв, формально не вважаючись закритим [9, С.88]. На території Вінницької, Донецької, Кіровоградської, Миколаївської, Сумської, Хмельницької областей майже не лишилось діючих православних церков, а у Луганській, Полтавській, Харківській областях та у Криму функціонувало по одному храму [9, С.89]. Із призупиненням діяльності храму закінчувала існування й релігійна громада, парафія, яка традиційно була основою конфесійної структури в православ'ї. Церкви, які було відібрано, здебільшого використовували як клуби, бібліотеки, театри, музеї, інші культурно-освітні заклади, проте нерідко їх використовували під колгоспні комори та зерносклади, тощо, іноді тривалий час стояли зачиненими. Спочатку перетворення храмів на «культурні установи» здійснювали переважно в містах та селищах міського типу, районних центрах, у робітничих населених пунктах - таку практику було апробовано вже на початку 1920-х рр. Це супроводжувалося насадженням ідеологізованих культів: урочистими зборами, виголошенням доповідей, виконанням «Інтернаціоналу», масовими гуляннями, «комсомольськими обрядами» тощо, дещо пізніше подібні сценарії поширилися й у сільській місцевості [9, С.89]. Одним із поширених «аргументів» для закриття храмів у 1932-1933 рр. була потреба використання їх як зерноскладів [9, С.90].

3.Практичні результати втілення теорії атеїстичного виховання. Найважливішим наслідком антицерковної політики влади стали глибокі моральні деформації у суспільстві та зростання бездуховності серед молоді та дітей.

Традиційно проводилися антирелігійні заходи. Утвердження тоталітарного режиму боляче вдарило по релігійному життю м. Люботин Харківської області – органи влади вручили пан-отцю спеціальну реєстраційну карту, яка позбавляла його прав громадянина пролетарської держави. Робилося все це показово – ця інформація доносилася в усі організації та підприємства Люботина. З сучасної точки зору це можна назвати суцільним порушенням прав людини та громадянина. Священнослужителі постійно переслідувалися представниками місцевої влади, проти них здійснювалися репресивні заходи. Та варто зазначити, що за умов, коли пан-отці не змирялися з новими радянськими правилами, а намагалися довести свою правоту, то їх чекали в'язниця та непосильна безкоштовна фізична праця на довгі роки у містах з дуже холодним кліматом. Середньостатистична людина, тим

більше якщо мала вже поважний вік на той час, у таких умовах швидко ламалася та гинула від недостатнього харчування, поганих умов утримання, від відсутності підтримки рідних та близьких людей, поганого оточення, внаслідок постійного психологічного тиску, розчарувань і т.д. Приміщення закритої Миколаївської церкви використовувалося влітку 1924 р. як бібліотека-читальня, а від січня 1925 р. – там розмістився спортивний клуб. Як бачимо, місцева влада так і не використала приміщення для дітей та дорослих, що вимагалось у численних резолюціях зборів залізничників, представників найчисельнішого прошарку населення Люботина. Досить часто антирелігійна агітація, яку проводили більшовики, носила псевдонауковий характер. Прикладом цього може бути й видання різного роду антирелігійної літератури, яка не витримувала ніякої критики [8, С.282].

У такій масовій політичній кампанії як боротьба з релігією дітлахи знов виступали в образі «нових, прогресивних людей». Саме діти стали беззмінними героями чисельних заміток та статей на тему безвірницького руху. Вони виїжджали на село читати доповіді на тему «Релігія – дурман», брали участь у загальних антирелігійних кампаніях, які влаштовувала Спілка безвірників, малювали антирелігійні стіннівки тощо. Тут було використано дуже влучний прийом – дітей залучали до пропаганди нових цінностей – віруючим батькам треба було звикати до думки, що їх позиція є хибною, відсталою, смішною і неперспективною, насамперед, в очах їхніх дітей. Дуже часто це приводило до родинних психологічних конфліктів, були випадки, коли дітей виганяли з дому за антирелігійні висловлювання, перші антирелігійні карнавали закінчувались сутичками з жертвам [1, С.752]. У школах та інших навчальних закладах у навчальний та позанавчальний час педагоги активно переконували дітей, що церква століттями прислужувала експлуататорському суспільству, була проти технічного прогресу та прогресивної наукової думки. Ось у такий спосіб формувався атеїстичний світогляд майбутніх будівничих комунізму.

У глобальному масштабі, за роки кропіткої роботи, це призвело до узагальнення культурної спадщини українського народу, таких прогалин, які до сьогодні нам несуть невирішені проблеми розвитку української нації. А до непростой суспільної ситуації, орієнтовно в середині 30-х роках ХХ століття додалася відкрита боротьба радянської влади на ідеологічному фронті – з віруючими, а атеїзм став пануючою релігією радянської влади. Тямущіші люди, звичайно, ж розуміли, що сенс у подібній боротьбі полягав у безкоштовному вилученні у церквах та монастирях золотих, позолочених, срібних виробів, дорогоцінних ікон, котрі застосовувалися у релігійних ритуалах...А для людей у провінції побачені ікони, яким завзяті активісти виколовали очі, вносили смуту та тривалий час тримали у шоківому стані. Тогочасні громадські активісти ж бачили у релігійних атрибутах тільки необхідні кошти для успішного здійснення сталінської індустріалізації та перспективи свого стрімкого кар'єрного та політичного зростання.

Згідно з постановою ЦК КП(б)У 1925 р. було ініційовано створення антирелігійного відділу на факультеті політосвіти Харківського ІНО, а в Комуністичному університеті імені Артема впровадження курсу «Основи й методика антирелігійної пропаганди».

Великого значення більшовицька партія поклала і на атеїстичну періодику, яка друкувалася величезними накладками і розповсюджувалася повсюдно. Товариство войовничих безбожників є одним із найяскравіших виявів антирелігійної кампанії у той страшний період. Так, з 1922 р. виходила досить відома у той час газета «Безбожник». Того ж року з ініціативи П. Красикова почало діяти наукове товариство «Атеїст», котре друкувало і однойменний журнал для публікації кращих праць антирелігійного спрямування. Цікавими з точки зору розуміння сутності радянської епохи можна назвати журнали «Безбожник» (1923-1941 рр.) та «Безбожник біля станка» (1923-1932 рр.). Активісти громадської організації Всесоюзна Спілка войовничих безвірників зніціювала виготовлення та поширення на заводах та фабриках, в культурно-освітніх установах, громадських місцях плакатів сатирично-антирелігійного змісту. Разом з публікаціями антирелігійного характеру пресі відверто сатиричний плакат мав викликати відразу до релігії, сформувати комічно-нікчемний, відверто негативний, образ представника духовенства, якому немає місця у

тодішньому радянському суспільстві. Окрім візуального ряду сатиричного змісту плакати містили безліч гасел, найвідомішими з яких є такі: «Релігія – гальмо п'ятирічки», «Геть релігійні свята!», «Релігія – засіб закріпачення трудящих селян!», «Всі релігії однаково заважають та шкодять соціалістичному будівництву», «Вогонь смиренному ставленню до релігії, по пасивності у боротьбі з класовим ворогом», «Всі до Товариства воявничих безбожників!». Як на мою думку, більшість людей тієї епохи зрозуміли, що релігії та вірянам не має місця у передових рядах тодішнього радянського суспільства – бо тоді був тиск і політичний, і психологічний: «Попи допомагають капіталу та заважають робітництву. Геть з дороги!», «Боротьба проти релігії – боротьба за соціалізм!». Та з часом у антирелігійній політиці відбулися певні зміни, пов'язані з діяльністю створеної у 1926 р. «Спілки безвірників», реорганізованої в 1929 р. у «Спілку воявничих безвірників». Перейменування одночасно засвідчило і зміну тональності пропаганди. Іншими словами, державні діячі виправлювали жорстоке ставлення до духівництва та до вірян. Під час контролю безвірницької роботи у грудні 1928 – квітні 1929 рр. один з тижнів був спеціально відведений для «вербування» нових членів Спілки воявничих безвірників [4, С.343].

З доповідної записки Державного політичного управління при Раді Народних Комісарів УСРР в ЦК КП(б)У про проведення антипасхального релігійного карнавалу (1929 р., травня 29): «У ніч на Великодень союзами безбожників та комсомольськими організаціями майже повсюдно були влаштовані антирелігійні карнавальні ходи. Що ж це були за заходи і що про них відомо? Завдяки недостатній організації, всі ці карнавали пройшли малопомітно, не мали масовості, що особливо було помітно у Харкові, Дніпропетровську, Києві. Карнавали викликали різконегативні настрої не тільки серед віруючих, але і серед інтелігенції та невеликої частини робітництва. З боку учасників карнавалу зареєстровано кілька випадків хуліганських виходів відносно вірян, таких як: кидання запальних сумішей в юрбу вірян, влаштування танців у церковних ритуальних ходах і т.д. Основна маса вірян розцінювала карнавал як відкритий виступ влади проти релігії та як узаконене хуліганство, яке до того часу суворо каралося. В учасників ритуальної ходи кидали каміння, пісок, їх обзивали поганими словами і т. д. Деяким учасникам карнавалу каміннями розбили голови. Подібні випадки мали місце у Дніпропетровську, Артемівську, Харкові та ін. Участь у карнавалі єврейської молоді призвело до появи активної антисемітської агітації з боку вірян. Духівники у розмовах між собою відмічають, що радянська влада помилялася, влаштовуючи карнавали, бо вони дали протилежний результат, визвали небувалий підйом релігійності у масах. Інтелігенція розцінювала карнавал як публичний прояв відвертої некультурності, а випадки з побиттям віруючих - взагалі кощунство. Цікавими були думки про карнавал київської професури – Круповського, Оберучева, Крижановського, Акулова, Городецького, Епштейна, Клименка: «...Всілякі виступи, котрі звинувачують релігію, створюють для церкви ореол страдництва та мучеництва. У боротьбі з релігією потрібна системна, наполеглива культурна робота. Напівнасильницькі засоби дають зворотні результати, комуністи не враховують закону супротиву – християнство було найбільш сильним у часи гонінь, а духівники є кращими вихователями, свої заходи проводять красиво і уміють справляти на всі прошарки суспільства позитивне враження. Натомість карнавал – це відкрите воявниче протиставлення інтересів людей, де немає, навіть частково, позитивних сторін.

Серед деяких робітників були помічені думки про карнавал, як про непотрібну клоунаду і як форму боротьби з релігією, яка не досягла своєї мети і дала протилежний результат. ...Треба вести виховну роботу, а не клоунську. Не можна такими методами боротися з релігією. Робота проти релігії має проводитися у клубах. Кошти витрачаються не за призначенням. Відокремили церкву від держави, а тепер втручаються у релігійні питання і заважають жити вірянам за їх традиціями. Потурбувалися б краще про продовольче забезпечення населення, ніж влаштовувати беззмістовні, нікому не потрібні демонстрації. Такі розмови мали місце серед робітників найбільших провідних підприємств Харкова та Дніпропетровська. Віруючі євреї Києва також гостро негативно віднеслися до

проведення карневалу, побоюючись, що ексцеси під час демонстрації можуть перейти у погроми. З вищесказаного можна зробити висновок, що карнавали у тому вигляді, у якому вони були організовані у цьому році, не виправдали себя, і навпаки, викликали значне посилення релігійної та антирадянської активності. Останнім часом по всім округам України, з боку суспільних комсомольських і партійних організацій, спостерігається активний рух, спрямований на закриття синагог та церков, і жорсткий, відвертий тиск на духівників. Активно закривалися храми і це виклидало активні суспільні рухи» [4, С.341].

Про радянське атеїстичне виховання як кричуще явище порушення прав людини. Зазнавали утисків не тільки православні, але і католики і мусульмани. У 20-х роки ХХ століття, коли у радянській державі існувала ще відносно ліберальна політика стосовно релігії, на місці колишнього Таврійського магометанського духовного правління (якому підпорядковувались мусульмани Криму й України) було утворено Народне управління релігійними справами мусульман Криму. Офіційним відліком часу існування нової інституції став січень 1923 року, коли відбувся Перий Всекримський мусульманський з'їзд (згодом таких проводилося ще два). Муфтієм було обрано Ібрагіма Тарпі (1873-1946). Ця організація припинила свою діяльність у 1928 році; наприкінці 20-х і на початку 30-х років почалося й масове закриття мечетей. Протягом 30-х років ХХ століття багато лідерів мусульманського руху було репресовано, розстріляно або вислано. У приміщенні Севастопольської мечеті розміщався архів Чорноморського флоту. Але даний приклад скоріше є винятком. Переважно ж мечеті за радянської влади були зерновими складами чи майстернями. Легендарна ж Ханська ж мечеть у Євпаторії певний час була місцевим краєзнавчим музеєм, та згодом стала занедбаним приміщенням, на відновлення якого довгий час не було ні коштів, ні часу.

Таким чином, більшовицька влада спочатку показово сприяла, а потім всіляко ігнорувала культурно-освітні, національні та релігійні інтереси сотень мусульман радянської України. Ігнорувала їх побут, їх звичаї та традиції. Попри абсолютну більшість повністю та частково неосвічених членів мусульманської общини, традиції компактного проживання, нагальну необхідність в отриманні основ грамоти та письма (з урахуванням потреб того часу), радянська влада знищила лідерів ісламського руху та згодом повністю нівелювала інтереси членів її громади [7, С.276]. Іншими словами, їх змусили відповідно до прописки та віку дітей, відвідувати звичайні школи на загальних підставах.

Для комуністичної ідеології притаманною була риса активної боротьби з релігією, що не пройшло осторонь виховної роботи у дошкільних закладах. У численних публікаціях журналу «За комуністичне виховання дошкільників» дивилися рекомендації відносно того, як повинно здійснюватися атеїстичне виховання дітей дошкільного віку. Педагогам рекомендувалося, говорячи про колективізацію сільського господарства та підвищення врожайності зернових та овочевих культур, розповідати «як боролися попи проти колективізації, як навчали селян, замість догляду та обробки землі служити молебень». Під час підготовки до різних політичних пролетарських свят слід було розповідати про ворожість духовенства до прогресивного майбутнього радянської держави. Дітей залучали до різноманітних антирелігійних заходів, а потім проводили демонстрації біля заводів та фабрик, закликаючи дорослих працювати у дні великих релігійних свят. Офіційно мотивувалося це тим, що ми винні перед майбутніми поколіннями, що мають жити у світлому майбутньому. Паралельно до цього, дітей у садочках вчили контролювати вихід батьків на роботу у дні великих релігійних свят. Дітям прищеплювали розуміння того, що погляди їх батьків не могли збігтися з тим, що їм кажуть у дитячому садку і то була така норма часу. Такі батьки, які дома намагалися говорити реальну правду, називалися «відсталими» або ж «темними». Хіба ж заслуговують на повагу «відсталі» або ж «темними»? Звичайно ж, ні, і тому так звані, «прогресивні» діти мали перевиховувати своїх «темних» батьків. Так формувалися ази так званих подвійних стандартів. Як прямиий наслідок подібних дій – у ментальності маленьких людей закладалося поняття, що вдома на кухні правду говорити можна, а от у робочому (навчальному, спортивному, гуртковому і т.д.)

колективі – краще утриматися. для своєї ж особистої користі, і щоб не мати зайвих проблем [2, С.78].

Одним із способів забути про релігійне минуле українського народу, у 20-30 -х роки ХХ століття стало введення святкування офіційних державних радянських свят, замість релігійних, старих. Тобто, у процесі формування «нової людини» відводилося створенню нового річного календарного циклу із червоними датами замість того, що існував раніше, де відзначалися церковні події. Деколи вони навмисно встановлювалися на одну дату, як це було з Міжнародним юнацьким днем. Його, згідно з рішенням Бернської міжнародної соціалістичної конференції молоді, уперше було відзначено на Великдень у квітні 1915 р. Згодом дату було перенесено на 1 вересня, і в країні рад це свято до 1945 р. відзначали саме тоді. Як і решта подібних «свят», День юнацтва відразу був перетворений на засіб пропаганди й ідеологічного впливу на молодь. У 1934 р., наприклад, секретар Центрального Комітету КП(б)У П.П. Постишев наказував провести на його відзначення міські та районні партійні активи, зібрання з доповідями про завдання комсомолу у країні рад, народні гуляння й демонстрації. Причому такі демонстрації мали охопити не лише молодь, а й «усіх комуністів та широкі маси дорослих робітників і колгоспників» [5, С.78].

Сама назва радянських свят часто відбивала загальну політичну ситуацію та свідчила про подальші наміри партійної влади. З 1923 р. в радянській Україні відзначали День врожаю, який у період масової колективізації був перетворений на День врожаю і колективізації, а з 1935 р. – на Свято колгоспного врожаю, бо в офіційному дискурсі домінував «позитивний та героїчний образ зразкового трударя» – цим самим більшовики прагнули продемонструвати торжество нового порядку та вкоренити його в життя суспільства Української СРР [5, С.78].

На думку А.О. Михайлика, головне завдання радянських свят полягало у формуванні ідентичності на основі нового світового порядку, створеного завдяки сакралізованим подіям становлення комуністичної держави, які мали транслюватися до наступних поколінь уже як традиційні, радянські. Також автор додає, що підготовка та проведення із залученням широких мас населення, насамперед молоді, покликані були витіснити з культурної пам'яті старі культурні цінності та закріпити нові шляхом багаторазового повторення – через це в 1920-1930-х рр. відбулося заміщення в колективній свідомості жителів радянської України вірності батьківщині як географічному й культурному осередку. А.О. Михайлик зазначає, що завдяки введеним святам та обрядам «нова» радянська людина демонструвала свою приналежність до «прогресивного» соціалістичного успільства, формувала відчуття глибокої, майже містичної любові до батьківщини, яка витіснила релігію та перетворилася на справжній «опіум для народу», що «змушував індивіда забувати про дрібні неприємності, образи й труднощі буденного життя, голосно заявляти про свою вірність, пишатися Батьківщиною, зливатися в одне з нацією та знаходити в цьому вітху, упевненість і відчуття спільності» - завдяки таким новим обрядам і святам прірва між реальністю, на боротьбу з якою радянська влада витрачала шалені зусилля, та вигаданим світом торжества комуністичних ідей тільки посилювалася [5, С.79].

Висновки. У 20-30-ті роках ХХ століття антирелігійна пропаганда повсюдно у радянській Україні все більше набирала обертів. При цьому школа займала у ній чинне місце – бо саме там педагоги починали формувати у дітях атеїстичний світогляд. Держава поставила за мету зламати віковічні родинні устої, виховати людину нового «радянського» взірця, без натяків на релігійний світогляд. За таких умов батьки для дітей перестали бути авторитетами. Нормальним та звичним явищем того страшного сталінського часу стали привселюдні відмови від батьків, яких радянська влада запідозрювала у співпраці з тодішніми класовими ворогами. Навіть у дитячих садочках малюків навчали вихователі, що священнослужителі – це погані люди, які відволікають довірливих працьовитих людей від роботи і пропагують дуже сумнівні істини, котрі не витримують жодної критики. Атеїзм став новою панівною ідеологією радянської влади. На очах дітей та підлітків відбувалися руйнації давніх та красивих храмів, відбувався відвертий грабіж церковного інвентарю різного

ступеню цінності: дорогоцінні ікони, вартісне церковне майно, цінні книги забиралося активістами привселюдно, згодом це все продавалося за кордон. Звідти ж приводили зерно голодуючим громадянам, новітнє обладнання та найпередовіші світові технології виплавки сталі, чавуну та ін. Під час подібних «вилучень» часто знаходилися малограмотні агресивні особи з числа активістів, які показово виколували іконам очі чи відверто творили інші безчинства, вчиняли крадіжки церковного майна і т.д. Тодішні представники чинних правоохоронних органів не втручалися і не намагалися хоч якось покарати винуватців за такі страшні злочини. У таких складних умовах формувалися ціннісні авторитети підлітків тієї епохи, тоді ж формувалася і система подвійних стандартів – одне сказати можна в колективі, а от про інше краще поговорити на кухні дома... Тобто, підрастаюче покоління було свідком безкарних злочинів проти людяності та проти людства. Про антицерковну літературу, видану в радянській Україні у 20-30-ті роки ХХ століття, яка взагалі не витримує жодної критики, мають бути окремі історико-культурологічні дослідження. Радянське атеїстичне виховання як кричуще явище порушення прав людини особливо помітно при аналізі життя мусульманських родин на Україні (їх діти завжди жили ізольовано від українського населення, і при храмах здобували навчання та вчилися жити за класичного мусульманського виховання).

Список використаних джерел

1. Гогохія Н. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х рр. Суспільство і діти Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. С.751-778.
2. Головка О.В. Формування тоталітарного світогляду в дошкільних закладах УСРР у 20-30 ті рр. ХХ ст. //Тоталітарне суспільство як загроза розвитку демократичної держави: Всеукраїнська науково-практична конференція 18.10.2018 р. Харків: ХДУХТ, 2018. С.75-79.
3. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів та матеріалів /за заг. ред. А. П. Коцура, Н.В. Терес. Київ: Книги ХХІ, 2008. С.661-662.
4. Історія української культури: Збірник матеріалів і документів. Київ, 2000. С. 341-343.
5. Михайлик А.О. Комуністичні обряди та свята як засіб формування «нової людини» в радянській Україні 1920–1930-х рр. // Південний архів (історичні науки). 2022. Вип.38. С.76-83. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2022-38-10>
6. Свиначенко Н.О. Про психологічні наслідки голоду 1932-1933 рр. та менталітет українців // Studia Orientalne. 2022, R. 11, nr. 4 (24). P. 149-160. <https://doi.org/10.15804/so2022406>
7. Свиначенко Н.О. Ставлення більшовиків до мусульман Харкова у 20-30-х рр. ХХ ст.: від засад демократії до руйнування їх культових споруд // XXVI Сходознавчі читання А. Кримського : матеріали міжнародної наукової конференції, 30 листопада 2023 р. Київ : Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 276-278.
8. Стрілець В.В. Люботин: Історико-краєзнавчий нарис. Харків: Торсинг, 2002. 400 с.
9. Чучалін О. П. Держава і Православна Церква в Україні у 1920-1930-ті роки: Монографія. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2018. 180 с.